

ЗАКОНЪТ ЗА СТОЙНОСТТА И ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСОВА КРИЗА *

**(или кои са истинските причини за съвременния икономически
катарзис и проблемите на Р. България)**

Доц. д-р Емил Михайлов

Съвременният свят е завъртян във вихъра на невиджана досега икономическа криза. Никой не е в състояние да предвиди нито обхвата на Катарзиса, нито неговата дълбочина. Да не говорим за продължителността му.

Повечето публикации, посветени на глобалната финансова криза, засягат само външните симптоми на Катарзиса без да се търсят дълбоките причини и движещите му сили. При това положение рискът от повторение на кризата в обозримото бъдеще е не само вероятен, но и почти сигурен. Настоящата публикация си поставя за цел да насочи вниманието на водещите икономисти, политици и администратори към забравените закони и закономерности на пазарната икономика, стоящи в основата и направляващи движещите сили на глобалната финансова криза.[†]

I

Всички са в паника. Правителството на най-могъщата икономическа държава, където се роди кризата, навярно посъветвано от същите финансисти, които предизвикаха кризата, налива над 700 млрд. долара от бюджета, т.е. инфлационни пари, за да предотврати

* Редакционна забележка: Настоящият материал е лично мнение на автора.

† За подробности вж. Михайлов, Ем., В. Адамов. Теория на парите и кредита. В. Търново, АБАГАР, 2004.

разрастващият се пожар, но вместо да го загаси, той се разгаря с още по-голяма сила.

Другите правителства на водещите икономически нации по света се опитват да правят същото. Мнозина от мислещите хора по света се питат - няма ли кой да им обясни на тези господа, че пожар не се гаси с това, което го е разпалило? С други думи избухналият пожар не може да бъде загасен или неутрализиран с наливане на допълнителна и излишна за стопанския оборот инфлационна парична маса.

Оказа се, че няма кой. Или, ако има, няма кой да го чуе. Повече от две поколения на запад всички изучаваха икономиката и икономическата политика въз основа на така наречения „*икономикс*“, който е научнообразно копие на политическата икономия и въобще на икономическа наука. От него не може да се научи почти нищо за икономическите закони и за същността на основните стойностни категории и механизми на пазарното стопанство, като пари, кредит, лихва, инфлация и т.н. Дори функциите на парите са обърнати с краката нагоре. Вместо това, в учебниците по икономикс на стотици страници се говори за търсене и предлагане на пари с всевъзможни графики, модели и т.н. Останалата част от учебниците са запълнени с изключително важния за бизнеса проблем, свързана с „правенето на пари“. Измислени са десетки и стотици модели и моделчета за „правенето на пари“. Никъде обаче не е обяснено, че „правенето на пари“ не може да бъде самоцел; че парите не са целта, а средството за постигане на прогреса и благоденствието. И че, ако зад тези пари няма реални, висококачествени и търсени на пазара стоки и услуги, веднага парите се превръщат в ненужен атрибут на стопанския живот.

Милионите, създадени по този начин, остават да съществуват само по сметка или виртуално и не могат да се превърнат в реални активи.

Вече повече от две десетилетия учените икономисти - финансисти и брокерите на финансовите и другите пазари, както и политиците и администраторите са в неведение затова, че капиталистическата икономика се направлява от „невидимата ръка” на обективните икономически закони и когато не се съобразяваме с тях те ни удрят със страшна сила.

Демонитизацията на златото и преминаването към книжни и приравнени към тях парични системи не премахва действието на икономическите закони. Известната мисъл на лорд Кейнс за златото на Английската банка, което трябва да лежи „мъртво” в нейните трезори, за да могат политици и администратори да използват икономическите регулатори на практика се реализира в доста извратена форма – в безогледно спекулативно правене на пари и кухи печалби. При тези условия икономическите закони, макар и трудно си пробиват път и „налагат своята воля” чрез такива съвременни кризисни форми като дефлация, дефлационна депресия и разбира се хиперинфлация. Всички те са **съвременни форми на проявление на глобалната финансова криза**. Всичко това е твърде неразбираемо и доста трудно за обяснение поради изтъкнатите по-горе причини.

Не случайно стотици, а вече и хиляди специалисти от страните с развита пазарна демокрация, засегнати от кризата, масово търсят и купуват най-известното икономическо съчинение на забравения от всички нас през последните години Карл Маркс – „Капиталът”. За да отговорят на платежоспособното търсене, печатниците в САЩ, Англия, Германия и Япония не могат да го печатат.

Мислещите специалисти инстинктивно усещат, че оттам могат да научат нещо, което не са учили и не знаят. И това „нещо“ не само ще има даде обяснение за ставащото в момента в икономиката но и се надяват да им помогне да спасят поне част от богатството си. Те обаче не знаят, че „Капиталът“ не е икономикс; че в него липсват елементарните формалности, които запълват съдържанието на икономикса.

Те не знаят също така, че „Капиталът“ се чете и разбира много трудно и затова са необходими доста време, усилия и солиден пакет от базисни икономически знания. Знания каквито те нямат. Затова пък могат да ги намерят в друго епохално икономическо съчинение, което също още по-отдавна е забравено. Става въпрос за „Богатството на народите“ на Адам Смит.

Само тогава те ще разберат, че първите три глави на „Капиталът“, посветени на стойността, стоката и парите, стоят в основата на разбирането за всичко онова, което се случва днес на съвременните финансови пазари. Трябва да отбележим обаче, че първите три глави на „Капиталът“ бяха „пропуснати“ и от „старите“ политикономиисти, както от бившите соц. страни, така и от западните демокрации. На пръсти се брояха онези, които го разбираха. Но тях никой не искаше да разбере. За партийните величия и за техните апаратчици, провалили „комунистическия експеримент“ да не говорим...

Не „златните момчета“ от Уолстрийт и администрацията на най-противоречивия през последните години, както го наричат мислещите американци, президент на САЩ, са виновниците за кризата. Не е дори и алчността на брокерите (както смятат юпитата у нас) са единствената причина за катарзиса. Последните просто са

преследвали своите материални интереси и са се възползвали от съществуващата ситуация в икономиката.

Стремежът към печалба, дори алчността и лакомията в преследването на тази печалба, са били и винаги ще бъдат двигателят на икономическия и социален прогрес при капитализма. И това едва ли някой може да отмени или да отрече.

Настоящата глобална криза е само вторият след Великата депресия сериозен индикатор за това. Третият индикатор ще бъде последен и дано да се разминем с него, т.е. дано поумнеем по-рано. Изтъкнатият американски анализатор Робърт Пректър още преди повече от пет години предупреждаваше, че „...предстоящата дефлационна катастрофа ще бъде по-голяма от тези през последните двеста години.”[‡]

Проблемът е, че НЯКОЙ трябва да наблюдава, контролира, регулира и направлява (управлява) този стремеж към забогатяване, съобразявайки го с посоката на обществения интерес и социалния прогрес. Известно е, че този НЯКОЙ може да бъде само държавата с нейните финансови органи и централната банка. Никой друг не може и не е в състояние да прави това.

Ако всичко това продължи, скоро мислещите хора ще наричат обществото, в което живеем не капитализъм, а нещо съвсем друго. Най-точно би му съответствало името *Общество на тоталната спекула, комисионерството и бандитизма*. Общество в което производители и търговци спекулират[§], политици и администратори комисионерстват, разбойниците и всички останали бандитстват често пъти безнаказано.

[‡] Пректър, Р. Победи финансовата криза. С., Сиела, 2007, с. 97

[§] Вж. Михайлов, Ем., В. Адамов. Цит. Съч., с. 389-390

Такова общество за разлика от познатия ни капитализъм няма бъдеще. То ще рухне в колапса на ужасни икономически и политически противоречия и борби. Човечеството не може и не трябва да си позволява това през 21 век.

Какво направи американското правителство и федералния резерв на САЩ, за да предотврати или поне да смекчи финансовия катарзис? Те не само, че безучастно наблюдаваха действията на почти напълно дерегулираната банкова система и на останалите играчи (маркетмейкъри) на финансовите пазари, но и в определена степен ги стимулираха.

Очевидно бездействието на правителството на водещите демокрации и на техните централни емисионни банки не се дължи само на господстващата доктрина на либерализма и на тенденцията към тотално дерегулиране на финансовия сектор. Някои представители на висшата администрация са имали и материални интереси.

Какво обаче може да се каже за най-висшето равнище на съвременната парично-кредитна политика^{**} – международното, чиято основна и постоянна цел е поддържането на ред и стабилност в международните (световните) финанси, като важно условие за развитие на търговията и световния икономически прогрес. Нали тъкмо затова са създадени и функционират МВФ и Световната банка, а и не само те.

Какво направиха те за да попречат на финансовата криза? Сигнализираха ли и те навреме американското правителство? Предложиха ли му адекватни и компетентни мерки за противодействие? Нека читателят сам се отговори на тези въпроси. Световните финансови институции се задоволиха само да

^{**} Вж. Михайлов, Ем., В. Адамов. Цит. съч., с. 365-367

констатира, че в света започва глобална икономическа и финансова криза, съизмерима с т. нар. Велика депресия от 1929-1934 г. Това достатъчно ли е? Оправдавали то съществуването на тези институции в сегашния им вид? Или това е пълен провал на тяхната дейност и безспорно доказателство, че светът се нуждае от нов Бретън-Уудс или по точно от Нов световен финансов ред?!

Пишещият тези редове, заедно с много други финансиста, години наред адмирираше бурното развитие на финансовия сектор на съвременната икономика. Даже се гордеехме с това.^{††}

Правителството на най-могъщата държава и Федералния резерв не само безучастно наблюдаваха безпроблемното и безогледно спекулативно „правене на пари”, но и по всякакъв начин ги улесняваха и подпомагаха. А паричната маса, масата на безналичните и електронни (както ги наричат) пари, която странно защо в икономическата наука се разглежда само като парично предлагане растеше главоломно през последните години, заедно с печалбите на „златните момчета” и комисионите на техните могъщи покровители – политици и администратори.

Но да се върнем на „Капиталът”. Четящите съчинението на К. Маркс сигурно ще забележат, че в том първи, глава трета се говори за един специфичен икономически закон. Това е законът за съответствието между паричната и стоквата маса в сферата на обръщението. Маркс го нарича Закон за количеството пари в обръщение. Съгласно този закон необходимото общо количество на

^{††} Лично аз в своите лекции пред студентите по финанси не веднъж с гордост съм заявявал, че ги готвим да работят в най-динамичната сфера на стопанския живот. Подчертавахме, че т. нар. финансова индустрия, т.е. индустрията за правене на пари в повечето случаи от нищото е най-динамично развиващата се индустрия. Каква гордост беше това за нас – преподавателите по финансови науки. Говоря в минало време, защото днес вече не се гордея с това, а изпитвам известна вина, макар и доста непряка.

парите в оборота в дадено стопанство не е произволно. То зависи във всеки даден момент от три основни величини:

- от количеството произведени и подлежащи на реализация в дадено стопанство стоки и услуги;
- от цените на тези стоки и услуги и
- от скоростта на обръщение на парите.

Тази зависимост може да бъде илюстрирана, както е известно, чрез следната формула:

$$\text{КПс} = \frac{\text{С} \cdot \text{Ц}}{\text{О}}$$

където: **КПс** е количеството, необходими за стопанския оборот парични средства;

С - количеството произведени и подлежащи на реализация в дадено стопанство стоки и услуги;

Ц – цените на стоките и услугите;

О – броя на оборотите на националната парична единица през съответния период.

Връзката и зависимостта между стоквата и паричната маса както вече отбелязахме има характер на икономически закон, макар че тя е само една от формите на проявление на всеобщия или основен закон на пазарната икономика – *Законът за стойността, посредством която той поддържа пазарното равновесие, така необходимо за еквивалентния обмен.*

Закономерната връзка и зависимост е забелязана от А. Смит в „Богатството на народите”, а по-късно е формулирана от К. Маркс в „Капиталът”. Днес този закон, претърпял най-различни

математически модификации и интерпретации се използва от всички икономисти, изучаващи връзката между пари, стоки и цени.^{‡‡}

В процеса на своето движение парите не само обслужват размяната и разпределението на благата в дадено стопанство, но непрекъснато преминават от една форма, в друга, т.е. от налична в безналична и електронна форма и обратно. Това движение е естествено, нормално и се извършва ежедневно. Единственият проблем възниква тогава, когато хората се опитат да превъртат всичките си безналични парични авоари в банките в налични банкноти и да ги изтеглят оттам. Това е невъзможно, защото безналичните пари са многократно повече от наличните, поради самия характер на съвременната парична емисия.

Когато се наруши съответствието между стокова и парична маса, се задейства механизмът на инфлацията^{§§}, който посредством покачването на цените и обезценка на парите, насилствено възстановява нарушеното пазарно равновесие. Така механизмът на инфлацията неутрализира обикновените злоупотреби с механизмите на паричната емисия.

В условията на съвременната криза има по-различна ситуация – не просто е нарушено съответствието между стокова и парична маса, което с лекота може да бъде преодоляно чрез механизма на съвременната инфлация, а финансовата индустрия за много кратко време е създавала *огромна излишна парична маса*. Тя не може да се обезцени посредством механизма на класическата инфлация. Затова се задейства механизмът на глобалната финансова криза.

^{‡‡} Вж. Фридман, М. Немирството на парите. С., 1994, с. 52 и сл.

^{§§} Вж. Михайлов, Ем., В. Адамов. Цит. съч., с. 381-386

Цитираният от нас Р. Пректър^{***} говори за „дефлационна депресия”, дори за „дефлационна катастрофа” и навярно е много прав. Просто *стойността на финансовите активи се стопява и изчезва* посредством намаляване на цените на инвестиционните финансови „инструменти” без значение от конкретната им форма.^{†††}

Този механизъм не е достатъчно добре изучен от икономическата наука, защото е напълно нов. На финансовата наука предстои тепърва да го изучава и овладява. Знаем само, че този механизъм удря първо инвестиционното банкиране и след това се разпростира върху останалия финансов сектор и реалния такъв. Макар че проявлението на финансовата криза започна в една страна, поради глобализацията много бързо обхвана целия свят.

II

В Република България поради редица специфични особености на националната икономика (недостатъчно развитие на финансовите пазари, стабилизирана банкова система в условията на валутен борд, големия дефицит по текущата сметка и други обстоятелства) финансовата криза навлиза по съвсем различни пътища. У нас кризата „атакува” първоначално реалния сектор. Показателни в това отношение са сривът в строителството и остатъците от едрата ни индустрия, металургия, битова химия, машиностроенето и т.н. Във финансовия сектор кризата навлиза сравнително бавно, поради споменатите по-горе причини. Сериозен кризисен проводник в банковия сектор се очертава възможността част от националния ресурс да се „изнесе към банките-майки в страните, засегнати от икономическата криза.”^{†††} Индикатор за ранно предупреждение тук е твърде високото повишаване на лихвеното равнище на много

^{***} Вж. Пректър, Р. Цит. съч., с. 97-99

^{†††} Вж. Пректър, Р. Пак там

^{†††} Данев, Б. Има дефицит на икономическо мислене, в. Пари, 2008, бр. 49

банки, с традиционно ниски лихви в миналото. Ако това се окаже вярно, една или няколко големи български банки могат да предизвикат ситуация известна като системен риск на банковата система. На свой ред това може да породи необходимостта от рефинансиране на тези банки и допълнително изтичане в чужбина на национален финансов ресурс.

През последните дни е модерно да се предлагат мерки, пакети от мерки, даже и специални програми за противодействие и борба с кризата. Всички те, в една или друга степен, са основателни и дори значителна част от тях – необходими. Не прави изключение в това направление и Българското правителство, макар че то доскоро смяташе, че световната финансова криза ще ни подмине. Може да се спори надълго и нашироко както по мерките, така и по приоритетите, залегнали в антикризисната програма на правителството. Но не това е главното. По-важни са следните моменти:

1. Незабавно трябва да се постигне консенсус между водещите политически сили и да се изработи единна **Национална стратегия** и програма за борба с кризата, защото проблемите са общонационални и са от изключително значение дори и за националната ни сигурност. Това не е въпрос на дискусия. По най-бързия начин следва да се формира единен Антикризисен граждански съвет, в който задължително трябва да влязат водещи специалисти от правителството, БНБ, изтъкнати учени-финансисти и водещи практики. В него задължително е присъствието на най-големите политически партии.

2. Страната разполага със сравнително крупни за нашите мащаби резерви. Според правителствени източници те са около 28 млрд. лв. Какъв обаче е статутът на тези ресурси? Може ли страната

незабавно да разполага с част от тях, ако се наложи? Какво трябва да се направи, за да могат тези ресурси да се намират непосредствено в ръцете на държавата, респ. БНБ, а не по-голямата част да са инвестирани извън страната в една или друга форма. Решаването на този въпрос също не търпи отлагане. Вече споменахме, че емисионната банка и правителството в никакъв случай не трябва да прибегват до рефинансиране на чужди банки и фирми, които са изтеглели ресурсите на своите дъщерни дружества от страната. Трябва обаче да се вземат твърди мерки за защита на вложителите и клиентите на тези банки. Основен критерий за обществена оценка на дейността на БНБ трябва да стане състоянието и динамиката на покупателната сила на националната валута (лева).

Централната банка трябва рязко да свие паричната емисия, която през последните години значително (в пъти) изпреварва ръста на БВП. Успоредно с това БНБ трябва много сериозно да затегне контрола си върху дейността на търговските банки.

Незабавно трябва да се престъпи към рязко съкращаване от правителството на държавните разходи за администрации и управление, които сега са неимоверно раздути. Ако е нужно да се престъпи към закриване на някои доказали своята неефективност министерства и ведомства. Освен това е необходимо много сериозно затягане на контрола върху разходите на бюджетни средства, както на национално, така и на общинско равнище.

3. Кои ще са приоритетите за инвестиране на свободния национален финансов ресурс?

а) инвестиции в инфраструктурни обекти – добре това осигурява допълнително работни места и развитието на бизнеса;

б) инвестиции в наука и образование – правилно, така правят американците и някои други нации, които държат да са водещи в световния прогрес не само днес, но и в бъдеще;

в) инвестиции в аграрния сектор - защо не, но не само на думи, както правихме досега и не само, за да спасим земеделието и животновъдството, а преди всичко в сателитните отрасли, като лека и хранително-вкусова промишленост, машиностроене и електроника за аграрния сектор и т.н. Ние нямаме нефт и много други стратегически суровини, но имаме прекрасна земя и остатъци от богати традиции, които с минимум инвестиции могат да се превърнат в сериозен двигател на развитието на националната икономика.

г) навярно има и други приоритети, които посочения по-горе орган ще определи. Той би трябвало да определя и разпределя средствата, които ще се инвестират в едно или друго от приоритетните направления, но не това е най-важното в сегашната ситуация у нас.

Най-важното е:

4. Кой и как ще осигури нужната прозрачност и така необходимия **тотален контрол върху разходването на средствата**, за да не отидат те в бездънните джобове на обръчите от фирми, стиснали в мъртва хватка не само партиите от управляващата коалиция, но и почти целия ни политически елит. **Това е най-важният ни национален въпрос в момента.** Не го ли решим сега постепенно ще изчезнем като нация в недалечното бъдеще, както прогнозира много български учени.